

Ubíhající elektrony na tokamacích Compass a Golem

Workshop FTTF, Mariánská 2014

Ondřej Ficker

Fakulta jaderná a fyzikálně inženýrská

Obsah prezentace

- 1 Úvod
- 2 Vznik ubíhajících elektronů v tokamaku
- 3 Měření na tokamacích Golem a Compass
- 4 Potlačení ubíhajících elektronů v tokamaku

Motivace

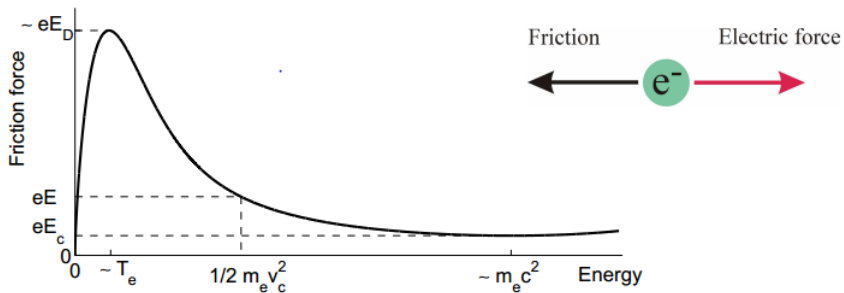
Co jsou ubíhající elektrony (RE)?

- ▶ Velké elektrické pole a malé třecí síly $\Rightarrow$ urychlování nabitých částic
- ▶ Spouštěcí mechanismus blesku? (Runaway breakdown)
- ▶ RE v tokamaku = nerovnováha v rychlostním rozdělení částic

Proč představují problém?

- ▶ Velký proud RE (ITER až 12 MA) = obrovská energie
- ▶ U největších tokamaků mohou způsobit vážná poškození FW i dalších komponent

Průběh třecí síly

Vznik ubíhajících elektronů

Srážková frekvence coulombických srážek na velké vzdálenosti
 $\propto v^{-3}$ pro rychlejší částice

El. pole v tokamaku není při standardním průběhu dost silné
pro generaci RE

Při některých situacích ovšem vzniká silnější pole:

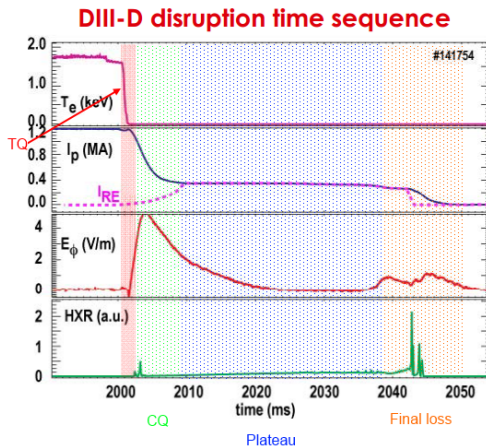
- ▶ Počátek výboje (malé tokamaky)
- ▶ Radiofrekvenční ohřev
- ▶ **Disrupce** (ITER)

1. fáze - Runaway seed

Spouštěcí mechanismus

- ▶ Vznikají zárodky - první rychlé elektrony
- ▶ Nějaké rychlé elektrony jsou přítomny vždy - β rozpad T nebo Comptonův rozpyt gama fotonů
- ▶ Další mechanismy souvisí s velikostí v_c
  - Dreicerův mechanismus - elektrony se dostanou do oblasti kritických rychlosti FP difuzí
  - Hot-tail mechanismus - příliš rychlé elektrony se netermalizují včas
- ▶ Thermal Quench - rychlý pokles teploty, ale rychlé elektrony se ochladit nestihnou - dominule Hot-tail

Průběh disrupce

2. fáze - Avalanche

- ▶ Část elektronů opustí tokamak ihned - jejich množství závisí na udržení (**B**), velikosti tokamaku, nižší pro limiter
- ▶ Current Quench - ohmický proud plazmatem zaniká a je částečně nahrazen proudem RE
- ▶ Současně dochází k nárůstu napětí
- ▶ Proud RE se rozvíjí díky lavinovému jevu - rychlé elektrony dokáží několik dalších srážkově urychlit nad kritickou mez

3. fáze - Plateau / 4. fáze - Final loss

Plateau

- ▶ Rovnováha
- ▶ Proud nesou dominantně RE
- ▶ Udržení elektronů opět závisí na magnetickém poli

FL

- ▶ Konec rovnováhy, ztráta všech RE
- ▶ Největší zátěž pro stěnu - krátkodobá velká produkce HXR
- ▶ Úplný konec výboje

Možnosti detekce

Detekce vzniku a pohybu

- ▶ Synchrotronové záření / Bremsstrahlung při pohybu RE
- ▶ IR kamera, synchrotronové záření $10\mu\text{m}$ (HT-7)
- ▶ SXR tomografie (JET)
- ▶ Náhlé změny v průběhu proudu a napětí na závit

Detekce zániku

- ▶ Interakce se stěnou - HXR (scintilační detektory, polovodičové, pinhole camera)
- ▶ Fotoneutrony - HXR způsobí vytržení neutronu (prahové reakce, závisí na materiálu stěny)

Možnosti měření na Golem a Compass

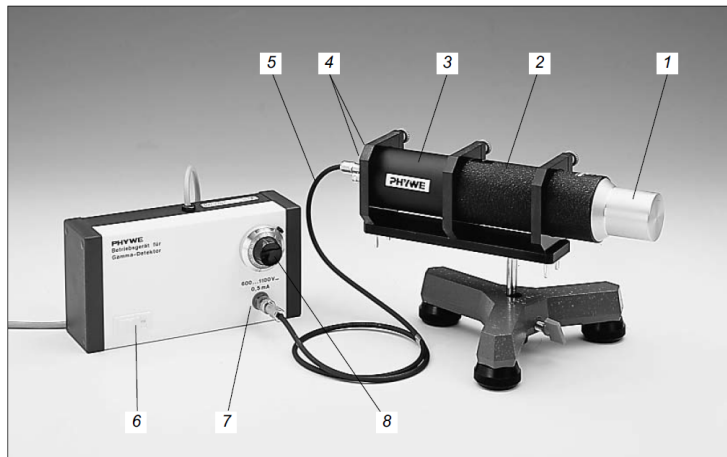
Golem

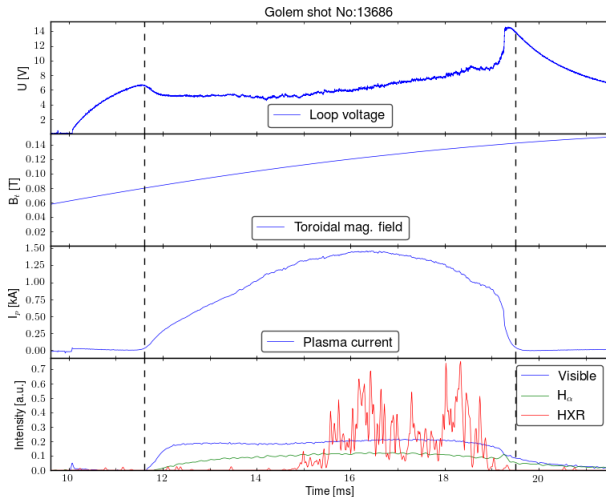
- ▶ Scintilační detektor NaI(Tl) - kalibrace ^{137}Cs
- ▶ Už dříve proměřeny některé závislosti - magnetické pole, tlak, teplota (rezistivita)

Compass

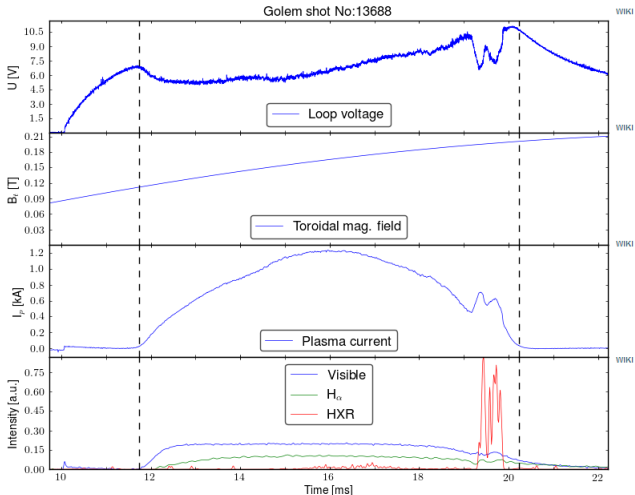
- ▶ Dříve 1 nebo 2 HXR sondy
- ▶ Nově 6-8 scintilačních/polovodičových HXR detektorů
- ▶ Rychlá IR kamera

Scintilační detektor - měření HXR

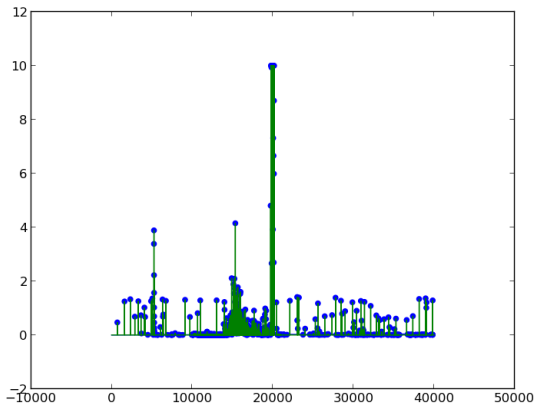

Výboj s nižším B_t

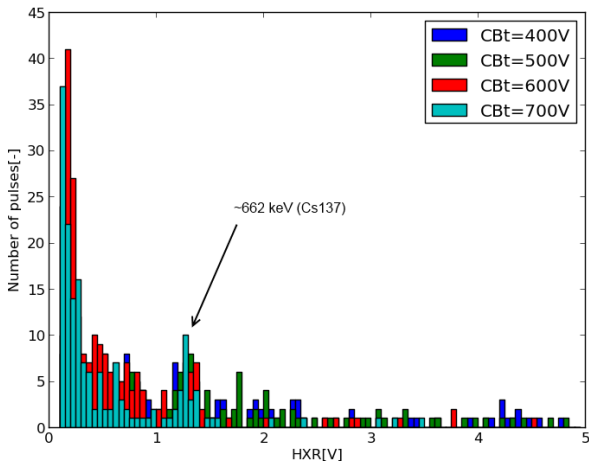
Výboj s vyšším B_t

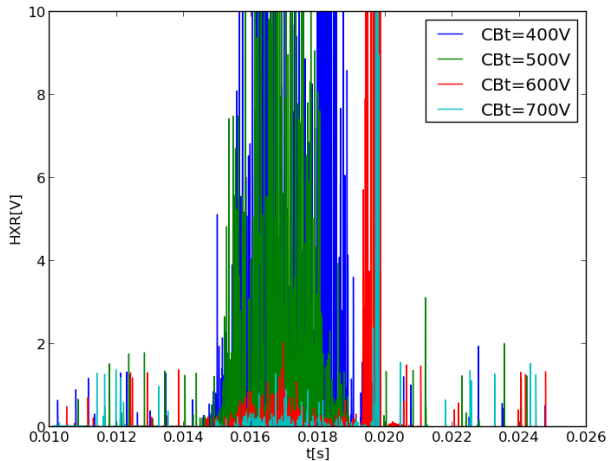
Detekce píků

Rozdělení energií HXR fotonů

Závislost na magnetickém poli při $C_{CD} = 400 \text{ V}$

Potenciál pro další měření

- ▶ Silná závislost průběhu produkce HXR na magnetickém poli
  - Slabší pole - elektrony mizí v průběhu výboje (důsledek většího Larmorova poloměru a driftu?)
  - Silnější pole - dominantní je ztráta při disrupci
- ▶ Jak se projeví změna orientace B_t a/nebo I ?
- ▶ Vliv tlaku na průběh produkce HXR
- ▶ Compass

Možnosti potlačení negativních účinků

Potlačení laviny

- ▶ Zvýšení hustoty nad kritickou mez
  - Plynová tryska (D,He,Ar,...)
  - Peleta (Killer)
- ▶ Likvidace počátečního RE proudu
  - Perturbace iniciované vnějšími cívkami
  - Opakované vstřiky plynu

Udržení proudu RE

- ▶ Kontrolované zpomalení a vyloučení kontaktu s FW (jen velký proud)

Zdroje

- Lenka Kocmanová; Runaway electrons in tokamak and their detection
- Hollman, E.M.; Progress on studies Runaway Electrons Formed During Tokamak Disruptions
- Sergei Putvinski; Runaway electrons and their mitigation in ITER
- Lukáš Matěna, Karol Ješko; PRPL report - Měření závislosti emise HXR na tlaku v tokamaku
- Smith, H.; Hot tail runaway electron generation in tokamak disruptions